

dr Ulrich Rosner – Saksoński Urząd Ochrony Zabytków, Oddział Okręgowej Ochrony Zabytków
Urodzony w 1961 roku w Kolonii/ Köln, studia historii sztuki i historii w Kolonii i w Bonn. od 1991 w Urzędzie Ochrony Zabytków w Saksonii, od 1993 referent na teren południowych Górnych Łużyc. Publikacje na temat ochrony zabytków i historii sztuki Górnych Łużyc

Górnołużycki krajobraz domów przysłupowych - stan i zarys historii architektury

Wykład dzieli się na siedem tematycznych części: zasób domów przysłupowych i obszar ich występowania, teorie powstania, najstarsze domy przysłupowe w Saksonii i znaczenie badań dendrochronologicznych, konstrukcja przysłupowa jako styl architektoniczny i cytaty z architektury przysłupowej, cechy charakterystyczne konstrukcji, charakterystyka dekoracji, użytkowanie i inwestorzy budowlani.

Dzisiejsze obszary występowania domów przysłupowych to południe Górnych Łużyc w części polskiej i niemieckiej, części Dolnego Śląska, północne Czechy, Szwajcaria Saksońska, wschodnia Turynia z krainą Altenburger Land, pasmo górskie Vogtland, jak również części Górnej Frankonii i Górnego Palatynatu. Jeszcze w XVIII wieku wiele budynków tego typu stało również w Górach Rudawy, w Saksonii Środkowej, w północnej części Łużyc Górnych, na Łużycach Dolnych i na Dolnym Śląsku. Do dziś w Saksonii zachowało się ok. 6500 zabytkowych domów przysłupowych, z czego ok. 5900 znajduje się na Łużycach Górnych. Ale też na samych Łużycach zasoby rozłożone są nierównomiernie. W południowej części Łużyc Górnych jest 5800 domów, ale w północnej części już tylko ok. 70. Na Łużycach Zachodnich można doliczyć się 29, a na Łużycach Dolnych tylko 21 budynków. Od 150 lat liczba nieprzerwanie maleje i obejmuje już zaledwie 35 do 40% zasobów z przełomu XVIII i XIX wieku. Istnieje wiele teorii dotyczących powstania typu domu przysłupowego. Tylko niektóre z nich mogą zostać tutaj przedstawione.

Błędną jest tzw. „teoria wstrząsu”. Wyjaśnia ona strukturalny podział między izbą zrębową i resztą domu, wstrząsami powstającymi w czasie pracy przy krosnach. Jednakże tego typu wibracje nie są w żadnym wypadku zagrożeniem dla stabilności budynku. Poza tym tkactwo w kontekście domów przysłupowych to w miarę młode zjawisko.

„Teoria włókna i materiału” wychodzi z założenia, że drewno kurczy się w poprzek włókien bardziej niż wzdłuż nich. Podział między izbą zrębową, a konstrukcją przysłupową jest tym samym działaniem zapobiegającym różnorodnym wypaczeniom i osiadaniu części drewnianych budynku. Teoria ta prawdopodobnie przecenia techniczne i fizyczne właściwości drewna jako przyczynę powstania

konstrukcji przysłupowych.

„Teoria Franków i Słowian” czyli „teoria syntezy” odwołuje się do historycznych procesów zasiedlania terenów w czasach Średniowiecza. Według niej doszło do wymieszania się konstrukcji wieńcowej stosowanej przez Słowian z importowaną na wschód konstrukcją ryglową. Niekoniecznie jednak z historycznie następujących po sobie konstrukcji musiała powstać konstrukcja przysłupowa.

Nowoczesną hipotezą z naukowego punktu widzenia badań architektonicznych jest „teoria izby”. Ukazuje ona paralele między konstrukcyjnie wydzielonymi drewnianymi izbami w zamkach i domach miejskich XIV i XV wieku z izbami zrębowymi w domach przysłupowych. Wszystkie te izby są bezdymnymi, ogrzewanymi, samodzielными „skrzyniami” w budynku. Jako miejsce powstania tej innowacyjnej konstrukcji uznaje się obszary południowo-niemieckie. Stamtąd osadnicy frankońscy przenieśli architektonicznie samodzielną izbę na tereny Saksonii. Niewyjaśnione pozostaje jednak czy izba w formie „domu w domu” siłą rzeczy musiała doprowadzić do powstania konstrukcji nazywanej dziś przysłupową. Podsumowując, żadna z teorii nie jest w pełni przekonująca.

W badaniach naukowych istotne znacznie mają badania dendrochronologiczne. Według zestawienia Urzędu Ochrony Zabytków Saksonii w roku 2015 datowanych tą metodą zostało ok. 280 budynków, w tym 40 obiektów na północy Łużyc. Najstarszy wiejski budynek ryglowy na północy Łużyc to tzw. „Perfert” - spichlerz w miejscowości Pulsnitz, datowany dendrochronologicznie na rok 1439. Najwcześniejsze potwierdzone konstrukcje przysłupowe i izby drewniane pochodzą z początków XVI wieku i znajdują się w Helsdorf i w Poppitz, a więc na obszarze środkowej Saksonii w okolicach Rochlitz. Również na terenie Łużyc Górnych znajdujemy przykłady wskazujące na I połowę XVI wieku. W tych wypadkach są to jednak jedynie pozostałości konstrukcji. Najstarszy, konstrukcyjnie częściowo zachowany dom przysłupowy o konstrukcji słupowej, to tzw. Dom Hugenotów w Ebersbach przy ulicy Oststraße 30 i datowany na lata 1602/03. Najstarszy zachowany dom przysłupowy o konstrukcji słupowo-ryglowej na Łużycach Górnych znajduje się w Seifhennersdorf przy ulicy Am Weißeweg 23 i datuje się go na rok 1613.

Pomimo coraz częściej napotykanym wskazówek o budynkach z XVII wieku, największa ilość górnołużyckich domów przysłupowych powstała dopiero w wieku XVIII i XIX. Charakterystyczne dla młodszych rozwiązań na przełomie wieków są „wille przysłupowe”. Nie są to domy przysłupowe w dokładnym znaczeniu tego słowa, ale budynki drewniane i murowane z elementami przysłupów. Przysłupy zostały tu więc zredukowane do roli elementu dekoracyjnego i zaczęły być rozumiane jako styl architektoniczny. W ruchach wspierających ochronę małych ojczyzn przysłupy były wyrazem

sprzeciwu wobec rzekomej uniformizacji niesionej przez falę historyzmu. To zagwarantowało przetrwanie domów przysłupowych na Łużycach Górnych aż do lat 30-tych XX wieku.

Domy na południowych terenach Łużyc to przeważnie późne formy domów przysłupowych powstałe w wyniku masowej budowy nowych domów po roku 1650. Tym samym wszystkie konstrukcje sprawiają przemyślane i solidne wrażenie. Nie ma tu zbyt skomplikowanych czy też jedynie dekoracyjnych struktur. Charakterystyczne są natomiast konstrukcje typowe i normowane wielkości domów. Ważnym krokiem w rozwoju konstrukcji jest przejście od konstrukcji jednoryglowej z zastrzałem ryglowym lub krzyżem św. Andrzeja do konstrukcji dwuryglowej z regularną kratownicą – szczególnie w budynkach słupowo-ryglowych na początku XVIII wieku. Później przysłupy z mieczami zastąpione zostały łukowatymi przysłupami z knagą i dodatkowym rygłem. Również w konstrukcji słupowej daje się zauważyć rozwój w kierunku uproszczonej struktury, który zbliżał się w wyglądzie do konstrukcji słupowo-ryglowej. Typowe dla rozwoju konstrukcji przysłupowej jest to, że konstrukcja słupowo-ryglowa stała się wiodącą, ze znamienymi wyjątkami w Łużycach Górnych. Tutaj, szczególnie na terenach nad Nysą, dłużej niż w innych regionach, utrzymywała się konstrukcja słupowa. W starszych publikacjach pisze się – z pewnością zbyt ogólnikowo – o „granicy konstrukcyjnej”.

Podobnie jak w wypadku konstrukcji, górnołużyckie domy przysłupowe charakteryzuje mało wyszukana i prosta ornamentyka. Generalnie elementy dekoracyjne występują częściej dopiero po roku 1700, a więc z początkami stylu barokowego. Typowe dla Łużyc Górnych jest trzymanie się raz przyjętych form. I tak na przykład barokowe elementy dekoracyjne występują aż do II połowy XIX wieku. Ważnym elementem ukazującym się w wielu domach przysłupowych jest późniejsze oszalowanie fasady drewnem, łupkiem czy też jej otynkowanie. Do tego dochodzą elementy z kamienia w izbie i na przysłupach.

Domy przysłupowe były budowane i użytkowane przez członków każdej warstwy społecznej i zawodowej. Należeli do nich zarówno bauerzy i chłopci małorolni, rzemieślnicy i kupcy ale również księża i organmistrzowie. Główną funkcją tego typu budynków było mieszkanie w powiązaniu z hodowlą zwierząt lub rzemiosłem – przede wszystkim tkactwem. W zależności od zamożności i znaczenia reprezentacyjnego powstawały różnorodne domy przysłupowe. Dom faktora w Eibau z roku 1717 (przy ulicy Hauptstraße 214a) reprezentuje ostatni stopień tego rozwoju: nie ma drugiego domu przysłupowego na Łużycach Górnych o tak wyszukanej formie architektonicznej.